

1923-1950 YILLARI ARASI CUMHURİYET HALK PARTİSİ POLİTİKALARININ DEMOKRASİ VE DİKTATÖRLÜK İLİŞKİSİ İÇERİSİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Süleyman Samet ERDOĞAN¹

Muhammet Nazım TAŐCI²

Hümeyra YILDIZ³

ÖZET

Çalışmanın amacı demokrasi ve diktatörlük kavramlarının kuramsal olarak açıklanması ve tek parti döneminde ki Cumhuriyet Halk Partisi uygulamalarının bu çerçeve içinde yorumlanmasıdır. Çalışmada literatür taraması ile teorik altyapı oluşturulmuştur. Ayrıca tarihsel perspektif, teorik altyapıya uygun bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda demokratik ve diktatörlük rejimlerinin kuramsal çerçevesi açıklanmaktadır. İkinci kısımda tek parti döneminin niteliği, konsolidasyon süreci ve Cumhuriyetin ilanı sonrası yaşanan gelişmeler Milli Şef dönemine kadar anlatılmıştır. Son bölümde ise Milli Şef dönemi laiklik uygulamaları ve Demokrat Parti'nin kuruluşu demokrasi ve diktatörlük ilişkisi içinde yorumlanmıştır. Tek parti dönemini siyasal konjonktür içerisinde otoriter, kimi zaman totaliter; çok partili hayat sonrası ise seçimli otoriter ve sorunlu demokrasi olarak ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, diktatörlük, tek parti

EVALUATION OF THE POLITICS OF REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY BETWEEN THE YEARS 1923-1950 IN RELATION TO DEMOCRACY AND DICTATORSHIP

ABSTRACT

The aim of the study is to clarify the theoretical framework of the terms 'democracy' and 'dictatorship', and interpret the practices of Republican People's Party during one-party period within the aforementioned framework. In this study, literature review and theoretical background have been completed. Besides, the historical perspective has been attempted to discuss in a particular way that will correspond to theoretical background. The study consists of three chapters. In the first chapter, the theoretical framework of the democratic and dictatorship regimes is explained. In the second chapter, the quality of one-party period, consolidation process and post-republic developments up to the period of "Milli Şef" are examined. Finally, in the last chapter, secular practices of the period of 'Milli Şef' and the foundation of the Democratic Party are analysed in relation to democracy and dictatorship. It is possible to suggest that within the political conjuncture, one-party period is authoritarian, sometimes totalitarian; and following the multi-party system, it is elective authoritarian and troubled democracy.

Keywords: Democracy, dictatorship, one-party

¹ Kocaeli Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, suleymansameterdogan@gmail.com

² Kocaeli Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, muhammetnazmtasci@gmail.com

³ Kocaeli Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, humeyra_y@hotmail.com

GİRİŞ

Bu çalışmada demokrasi ve demokratik rejimlerin kısa bir tanımı ile başlanıp, karşıt bir durum olarak nitelenen demokratik olmayan rejimler üzerinde yoğunlaşmak suretiyle, diktatörlük türleri çeşitli sınıflandırmalar üzerinden incelenecektir. Sosyal bilimlerde, siyah ile beyazın arasında bir grinin var olduğu gerçeği kabul edildiği gibi, demokrasi ile diktatörlük arasındaki karma rejimlerin varlığı da bir realitedir. Bu bağlamda karma rejim tiplerinin kısa bir ifadesinin ardından, Türkiye'deki tek parti dönemi niteliği, doğuş ve konsolidasyon aşaması (1920-1931) ve rejimin otoriter niteliğinin güçlenmesi (1931 ve sonrası) aşamaları olmak üzere bu devinimler üzerinden, Halk Fırkası'nın kuruluşundan, Cumhuriyet'in ilanına, halifeliğin kaldırılmasından, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna, Şeyh Sait Ayaklanması'ndan, Takrir-i Sükun Kanunu'na, İstiklal Mahkemeleri'nden, İzmir suikastına, geçici bir yumuşama dönemi olarak adlandırılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan, parti-devlet bütünleşmesine, İnönü döneminde ki otoriter laiklik uygulamalarına ve Demokrat Parti'nin kurulup, 1950 seçimlerini kazanması ve tek parti dönemimin sona ermesine kadar olan dönem incelenerek, demokrasi ve diktatörlük açısından Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Türkiye'nin demokrasi öncesi tarihinin, dönemsel olarak incelenmesi yapılacaktır.

1. DEMOKRASİLER, DİKTATÖRLÜKLER VE KARMA REJİMLER ÜZERİNE KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

1.1. Demokrasiler

Eski Yunanca demos (halk) ve krat (yönetim, güç, hükümdarlık) köklerinden türeyen demokrasi; en yalın tercümesiyle “halk yönetimi” olarak ifade edilir (Atılğan ve Aytekin, 2012: 123). Abraham Lincoln'un ifadesiyle “Halk tarafından, halk için ve halkın isteklerine cevap verebilen, halkın yönetimi” şeklinde genişletilir (Lijphart, 2006: 13).

Demokrasi kavramına sürekli olarak olumlu vurgular yapılagelmiştir. Hobsbawm demokrasinin sahip olduğu bu olumlu konumu şöyle ifade etmektedir: “İrkçılık ve emperyalizm gibi, herkesin ortasında ve kamuoyunda onlarla birlikte anılmayı hiç kimsenin istemeyeceği bazı kelimeler vardır. “Anneler ve doğal çevre” gibi, herkesin coşkusunu belirterek anmak isteyeceği başka sözcükler de vardır. Demokrasi, işte bu ikinci kümeye giren sözcüklerden bir tanesidir” (Hobsbawm, 2008: 98). Bu nedenle günümüzde demokrasi kavramı, hemen hemen her kesimin trendi olma konumundadır. Birçok farklı, hatta karşıt kesim bu kavrama dayanarak meşruiyet iddia etmektedir. Bu durum kavramın aşırı esnemesine yol açtığından dolayı tanımlanması güçleşmektedir. Nitekim Christopher Hollins demokrasiyi tanımlarken “Moskova'da başka, Roma'da bir başka şey. Sudan'da bir üçüncü ve bizim burada bir dördüncü” diyerek bu tanımlama gücünü ifade etmiştir. Günümüzdeki farklı demokrasi tanımlarına ilave edilecek bir diğer farklılık ise tarihseldir. Antik Yunan'da demokrasi denilince insanlar bugünün “liberal, temsili, anayasal hükümet” sistemini anlamamaktaydı. Bugünden bakıldığında ise kökenleri Atina'ya dayandırılan demokrasinin, o gününde; kadınlar vatandaş sayılmazken, kölelik meşru görülmekte ve kölelere vatandaşlık unvanı verilmemekteydi. Açıklama kavramlar üzerinden yapılacak olursa; doğrudan demokrasi ve temsili demokrasinin yaygın yapılan ayrımında, günümüzde birçok ülkedeki uygulamalar modern temsili demokrasi olarak adlandırılırken, Antik Yunan şehir devletlerinden Atina'nın doğrudan demokrasi uygulamasıyla yönetildiği vurgulanır. Bu temel ayrım doğru olmakla beraber yetersizdir. Çünkü bu iki demokrasi arasında ki asıl fark yöneticilerin seçilme yöntemidir. Atina demokrasisinde kura ve rotasyon uygulanır. Yöneticilik bir meslek haline dönüşmemiştir ve her vatandaş sırayla yöneten ve yönetilen olabilir. Modern temsili demokraside ise bürokratlar ve yönetici elit yani yönetim konusunda

uzmanlaşmış kişilerden oluşan bir grup söz konusudur. Burada asıl fark birinin doğrudan birinin temsili demokrasi olması değil, birinde yurttaşların sırayla yönetmesi diğerindeyse siyasal elitin yönetmesidir (Sayarı ve Bilgin, 2015: 56-58). Günümüz demokrasileri modern liberal demokrasiler olarak adlandırılmaktadırlar. Charles Tilly'ye göre demokrasinin gerçek anlamda gelişmesi ve konsolide olması modern döneme özgüdür (Atılğan ve Aytekin, 2012: 127).

Demokrasi tanımları iki farklı boyutta yapılır. Joseph Schumpeter “bir ülkede her yurttaşın oy verdiği ve aday olabildiği çok partili adil seçimler varsa, bu durum o ülkenin demokrasi sayılması için yeterlidir” diyerek tek boyuttan yani seçimler üzerinden demokrasiyi tanımlarken, Robert Dahl çok partili rekabetçi seçimlere, özgürlüklerle ilgili eklemeler yaparak boyutu ikiye çıkarır (Sayarı ve Bilgin, 2015: 59). Dahl'ın özgürlüklerle ilgili ikinci boyutuna değinmeden önce demokrasi ile ilgili yapılan tanımların birçoğundaki seçim vurgusu üzerinden ifade edilebilir ki; demokrasi sadece seçimlere indirgenemez fakat seçimsiz bir demokrasi de düşünülemez.

Dahl demokrasi için “çoğun yönetimi” anlamına gelen “poliarşi” kavramını tercih eder ve demokrasi tanımına seçimlerin yanı sıra, hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, fikir, ifade, örgütlenme, din ve vicdan, basın-yayın özgürlüğünü de içeren geniş bir tanım yapar. Schmitter ve Karl ise asgari demokrasi tanımlarına, ezici iç ve dış etkilerden bağımsız karar alabilme kuralını eklerler (Bingöl, 2016: 124).

Ülkeleri demokratik olup olmamasına göre sınıflandırırken, tek boyutlu tanımlar üzerinde ülkelerin kategorize edilmesi, somut bir durum(seçim) ile ölçülebildiği için istatistiksel olarak araştırmanın kesinliğini artırmaktadır. İkinci boyut araştırmalara eklendiği takdirde, kişisel yargılara başvurmaksızın sınıflandırma mümkün olamayacağı için kesin bir objektiflikten söz edilemez. Ancak tek boyutlu tanımla yetinildiği takdirde ise derinlikli bir incelemeden feragat edilmiş olacaktır. Görüldüğü üzere bir ülkenin demokratik kabul edilip edilemeyeceği oldukça zordur. Bu durum “demokrasinin pekişmesi” ifadesi ile daha da zor bir hale gelmektedir. Bir ülkenin demokrasiye geçmiş olması yeterli olmayıp demokrasisini pekiştirmesi de gereklidir. Linz ve Stephan bunu üç ayrı alanda tanımlar:

- a- Davranışsal pekişme; demokratik rejimi yıkma ve yıkılma kaygısının bulunmaması.
- b- Tavırsal pekişme; kriz zamanlarında toplumsal kesimlerin rejim değişikli düşünmemesi.
- c- Anayasal pekişme; sorunların demokratik yollarla çözümünün tüm aktörler tarafından içselleştirilmesi (Sayarı ve Bilgin, 2015: 61-62).

Bu koşullar demokrasiyi, gerek ikinci boyutta tanımı gerekse demokrasinin pekişmesi, dayanıklılığı yargıları açısından ölçüm yapılması oldukça zor bir muhteva ile karşı karşıya bırakmaktadır. Net kararların verilmesinden önce vakalar üzerinden derinlemesine araştırma yapılması gerekmektedir.

Demokrasi arzu edilen ideal bir tip olarak görüldüğü takdirde ülkeler arasında demokratiklik seviyelerinde farklılıklar olduğu kabul edilebilir. Ancak bu ideal tipten sapmalar olmayacağına dair bir kural yoktur. Demokratik rejimler diktatörlüğe dönüşebileceği gibi diktatörlükler de demokratik rejimler haline gelebilir. Huntington'ın son iki yüzyıl içinde üç demokratikleşme dalgası ve iki ters dalga tespit etmesi bunu açıklar niteliktedir. (Sayarı ve Bilgin, 2015: 64). Bu bağlamda son olarak eklemek gerekir ki, son iki yüzyılda demokrasilerin sayısı doğrusal olarak artmış ve dalgalanmalar yaşanmıştır.

1.2. Diktatörlükler

Diktatörlük birçok siyaset bilimci tarafından çok partili adil seçimlerin olmadığı rejimlerin genel adı olarak kullanılır. İdeal olanın demokrasi olduğu vurgusundan sonra diktatörlüklerin neden incelenmesi gerektiğine dair Brooker şu gerekçeleri sunar: Diktatörlükle yönetilen çok sayıda ülke vardır ve bu yaklaşım 21. yüzyılın başında yükselişe geçmiştir. Dünya tarihine bakıldığında ise “en yaygın” rejim tipidir ve bu konuda oluşmuş ciddi bir birikim vardır. Son olarak ve en önemlisi ise diktatörlükleri incelemek demokratik rejimlerle alakalı birçok alanda anlamlandırmayı kolaylaştıracak karşılaştırmalı bir bakış sağlar. Demokrasiler nasıl siyasal rejimler ise, aynı şekilde diktatörlükler de siyasal rejimlerdir. Dolayısıyla diktatörlüklerde de siyaset vardır ve demokrasiler gibi onlar da sosyal bilimler için birer laboratuvarıdır. Son yıllarda bu alana duyulan ilginin artmasının nedeni, diktatörlükler arasındaki farklılaşmanın demokratikleşmeye olan etkisinin değişmesidir. Farklı diktatörlük tiplerinin demokratikleşme durum ve süreçleri farklılık gösterir (Sayarı ve Bilgin, 2015: 46-47). Demokrasiler diktatörlüklerden çıktığı için, diktatörlükleri bilmek ve iç işleyişlerini çözmek tarih bilmek gibidir. Tarih iyi bilinirse hem bugünün demokrasisi için geçmişten ders alınır hem de bugünün diktatörlüğü için demokrasiye giden yolun kuralları belirlenir. Bu bağlamda diktatörlükleri bilmek demokrasiler için elzemdir.

1.2.1. Diktatörlük Türleri

Linz ve Stephan, diktatörlük tiplerini dört ölçüte göre ele alırlar. Bu ölçütler; çoğulculuk, ideoloji, mobilizasyon ve liderlik ölçütleridir. Yönetimler bu ölçütler üzerinden aldıkları değere göre; otoriter, totaliter, post-totaliter ve sultancı olmak üzere dört ayrı ideal tip olarak kavramsallaştırılırlar. Bu dört rejim tipinin ortak özelliği ise “hiçbirinde çok partili adil seçimlerin olmamasıdır” (Sayarı ve Bilgin, 2015: 47). Bu minvalde çok partili hayata geçmeden önceki Türkiye siyasal konjonktürü değerlendirildiğinde, özgür seçimlerin olmaması tek parti dönemini diktatör rejim tiplerine yaklaştırır.

Otoriter rejimler en temel özelliği baskıcı bir muhtevaya sahip olmalarıdır. Otoriter rejimlerde, herhangi bir kişi ya da grubun denetimine tabi olmaksızın yasama, yürütme hatta yargı erkleri kontrol altına alınmıştır. Muhalefetin kuramsal yapısını oluşturup kurumsallaşmasına izin verilmez. Bu minvalde birçok ülkenin tarihsel süreç içerisinde otoriter özellikler taşıdığı dönemlere sahip olduğu ifade edilebilir. Fakat otoriter rejimler ideolojik ve kapsayıcı, toplumsal alanı tekleştiren, mobilize eden rejimler değildirler (Örs, 2014: 510).

Totaliter rejimler toplumun bütününe kapsayan ideolojik muhtevanın güçlü bir şekilde kendini gösterdiği rejimlerdir. Totaliter rejimlerde sosyal, kültürel, iktisadi vb. bütün alanlar siyasallaşmıştır. İdeolojik muhteva her alanda kendini göstermektedir. Korku ve kontrol mekanizmaları totaliter rejimin özünü oluşturur. Devlet her şeyin üstündedir. Her şeyi kapsar. Kontrol eder. Kendisi dışında başka toplumsal alanların oluşmasına ve yaşamasına izin vermez. Tektip insan modeli ve yaşam biçimi totaliter rejimin ulaşmak istediği ideal insan ve toplum biçimidir. Bu durumda totaliter rejimler siyasal alanda bireyi yok eden bir kapsayıcılığa sahiptir (Örs, 2014: 510-511). Totaliter rejimlere verilebilecek en uygun örnek Nazi Almanyasıdır. Nazi Almanyası için üstün Alman ırkı, dili, kültürü, ilkeleri ile tektip bir toplum tasavvurundan söz etmek mümkündür. Tek Parti Dönemi'nin resmi bir ideolojisi olması yanında demokratik sisteme evrilecek muhalefet unsurlarını da muhtevasında barındırması, tarihsel süreç içerisinde çoğulculuğa evrilen siyasal parti hareketleri tek parti döneminin totaliter bir niteliğe dönüşmesini engellemiştir. Bu durumda tek parti dönemini tam anlamıyla totaliter bir rejim olarak tanımlamak mümkün değildir.

Sultancı rejimlerde ise ekonomik ve sosyal çoğulculuk kısıtlı iken siyasal çoğulculuktan söz edilemez. Bu rejimin belirgin vasfı, liderin sonsuz ve özgür davranmasından dolayı kimsenin despotun müdahalesinden azade olmayışıdır. Belirli bir ideoloji yerine lider kültü vardır. Devletin paramiliter güçleri sultanın hedef belirlediği gruplara karşı çalışırlar. Yöneticilerin konumu akrabalık ve lidere kişisel bağlılıkla belirlenir. Totaliterlikte liderin önünde engel olabilecek olan en azından bir ideoloji var iken, sultancı rejimlerde liderin önünde hiçbir engel bulunmaz. İran'daki Şah dönemi sultancı rejimlere örnek olarak gösterilebilir. Bu rejim türleri kendi aralarında salınım yapabilecekleri gibi, demokrasiye geçiş ve pekişme süreçleri de farklılık gösterir. Yani diktatörlük tipinin demokratikleşmeye etkisi vardır. Örneğin demokrasiye geçiş yollarından müzakere merkezli olanı sadece otoriter rejimlerde ya da nadiren post-totaliter rejimlerde mümkündür. Totaliter ve sultancı rejimlerde herhangi bir muhalefet türüne olanak verilmediğinden dolayı müzakere de mümkün olamayacağı için bu yolla gerçekleşecek bir demokratikleşme dalgası olanaksızdır. Demokrasiye geçişin en kolay gerçekleşebileceği diktatörlük türü otoriterliktir ve demokrasiye görece en yakın olan rejimdir. Sultancı veya totaliter bir rejim yıkıldığında yerini başka bir diktatörlüğe bırakması kuvvetle muhtemeldir. Geddes diktatörlüklerin sınıflandırılmasında ölçüt olarak Linz ve Stephan'dan farklı olarak "yönetime erişimi kimin kontrol ettiği ve siyaseti kimin etkilediği" ölçütünü kullanır. Buna ilaveten bir rejimin diktatörlük olarak nitelendirilebilmesi için en az üç yıl yaşaması gerektiğini söyleyerek, üç yıldan kısa olan diktatörlükleri ara yönetim olarak tanımlar. Geddes'e göre diktatörlük çeşitleri şunlardır: Askeri diktatörlükler (bir subay grubunun kimin yöneteceğine karar vermesi), tek parti rejimleri (başka partiler var olsa bile kazanmak için yarışan tek partinin olması) kişisel diktatörlük (liderin keyfi iradesine bağlı) ve son olarak bu diktaların bir karması olan karma diktatörlükler (Sayarı ve Bilgin, 2015: 50-52). Türkiye'deki 1960-1961 rejimi üç yıl iktidarda kalma koşulunu yerine getirmediği için Geddes'e göre ara yönetimdir.

Ülkelerin diktatörlük veya demokrasi olarak sınıflandırılmalarının kolay bir şey olmadığı vurgulanmıştır. Literatürde, bu zorluğu bir nebze de olsa hafifletmek üzere sınıflandırmalara ara sınıflar eklenmiştir. Çerçevenin netleştirilmesi için demokrasi ve diktatörlük arası rejimleri incelemek gerekmektedir.

1.3. Demokrasi ve Diktatörlük Arasında: Karma Rejimler

Duverger'e göre demokrasi ve diktatörlük arasında karma rejimler mevcuttur. Duverger otoriter rejimlerden demokrasiye geçişin bir anda olmadığını ifade eder. Geçiş sürecinde demokratik özellikler ile otoriter özellikler bir arada bulunur. İşte bu rejimlere karma rejim ismi verilir (Çeçen, 1977: 112).

Karma rejim kavramsallaştırmaları üç ana kategoriye bölünmektedir. Bunlar, diktatörlüğe en yakın olan "seçimli otoriterlik", diktatörlük ve demokrasiden nüveler barındıran "hibrid rejimler" ve son olarak demokrasiye en yakın olarak ifade edilen "sorunlu demokrasiler"dir (Sayarı ve Bilgin, 2015: 66). Karma rejimleri inceleyebilmek için öncelikle, tek boyutlu demokrasi tanımı yeterli olmayıp, özgürlükleri içeren demokrasi kavramsallaştırması üzerinden de konuyu incelemek gerektiği aşikârdır. Karma rejimler ve özgürlükleri içeren demokrasi tanımlamaları gri alanlara girmektedir.

1.3.1. Seçimli Otoriterlik

Seçimler demokratik sistemlerin teminat ve güvenceleridir. Seçimler vasıtası ile iktidarlar değişir. Seçimli otoriterlik ifadesine uygun düşen sistemlerde düzenli seçimler yapılır. Fakat seçim bu rejimlerde demokratik bu unsur olmaktan ziyade, devlet ya da hükümetin manipülasyonuna müsait haldedir. Resmi olarak muhalefet imkânı tanınan

partilere görünen veya görünmeyen müdahaleler ile engellemeler yapılır. Bu tür rejimlere seçimli otoriterlik ifadesi ile kavramsallaştırma yapılır (Uslu, 2014: 23-24).

1.3.2. Sorunlu Demokrasiler

Demokrasilerle birçok özelliği paylaşan sorunlu demokrasiler bazı öğeleri ihmal ettikleri için bu isimle anılırlar. O'Donnell'in örneklediği delegasyoncu demokrasi tanımındaki rejimlerin, denge ve fren mekanizmaları ve hukuk devleti ile ilgili ciddi sıkıntıları vardır ve siyasetçilerin hesap verebilirliği düşüktür (Sayarı ve Bilgin, 2015: 68). Sorunlu demokrasilerde sorunlar; hukuk devleti, siyasal hesap verebilirlik, parti sistemi, bürokratik dürüstlük gibi alanlardan oluşur.

1.3.3. Hibrid Rejimler

Seçimli otoriterlikte otoriter öğeler ağır basarken, sorunlu demokrasilerde de demokratik öğeler hâkimdir. Bu iki alt rejimin arasında kalan rejimlere de hibrid rejimler denir. Yani demokrasi ve otoriterlik özelliklerinin eşit bir karması söz konusudur. Çok partili seçimler vardır ve seçim sonuçları belirsizdir ancak özgürlükler alanında ihlaller söz konusudur. Ordunun siyaset alanındaki baskısı bu normların ihlalinin bir örneğidir (Sayarı ve Bilgin, 2015: 68). “Gündemi çok hızlı değişen ve kısa sürede sert geçişler yaşayan Türk siyasal hayatında rejimi bir isimle sınırlandırmak oldukça zordur. Türkiye’deki demokratik sistemi, kuruluşundan bu yana yaşadığı başta askeri darbeler ve müdahaleler olmak üzere yerleşmiş/tam işleyen bir demokrasi yerine, bir hibrid rejim olarak nitelemek mümkündür” (Yıldırım, 2018: 23-24).

Kuramsal çerçeve bu şekilde aktarıldıktan sonra Tek Parti Dönemi uygulamaları demokrasi ve diktatörlük ilişkisi içerisinde incelenecektir.

2. TEK PARTİ DÖNEMİNİN NİTELİĞİ VE KONSOLIDASYON AŞAMASI

Geddes’e göre bir rejimde muhalif partiler yasaklanmışsa veya ciddi kurumsal engellerle karşılaşılıyorsa; ya da yönetici parti hiçbir zaman yürütmenin kontrolünü kaybetmediyse ve mecliste ki sandalyelerin en az üçte ikisini her seçimde kontrol edebiliyorsa, o rejim diktatörlük sayılır (Sayarı ve Bilgin, 2015: 52). Tarık Zafer Tunaya’ya göre tek-parti rejimi bir diktatörlüktür, otoriterlikle totaliterlik sarkacındadır. İdeolojisinin en mükemmel olduğu kanısından hareketle, herkesi bunu benimsemeye zorlar. Bu açıdan resmi ideolojinin temsilcileridirler. Tek parti bir bakıma devlettir, bir bakıma da toplumun bütünü kapsayan bir kuruluştur. Bütün halkı temsil etme tekeline sahip olduğunu ileri süren bir azınlık yönetimine dayanır. Fakat Tunaya tek-parti rejimini bu şekilde tanımlasa da uygulamada Türkiye’de ki örneği totaliterlikle nitelemez. Tunaya Türkiye’de ki örnek için “Vesayet Partisi” kavramını kullanır (Kara, 2012: 2-3). Özellikle geri kalmış ülkelerde bazı tek-parti rejimleri, geçici olduklarını ve demokratik ve uygarca bir düzene varmak için köprü olduklarını ilan etmişlerdir. Bu sistemlerde, başka partiler ve belli hürriyetler, anayasa da kurulmalarına ve kullanılmalarına bir hukuki engel bulunmadığı halde, kurulmazlar ve kullanılmazlar. Daha doğrusu, kurdurulmazlar ve kullanırlmazlar. Bu suretler hukuki olmayan, fiili bir tek-parti rejimi vücut bulmaktadır (Tunçay, 2015: 3). Tunçay’a göreyse 1923-1945 dönemi bir diktatörlüktür. Fakat Duverger CHP’nin totaliterlikten ziyade çağdaşlaşmayı önleyen başlıca engele (İslam’a) karşı Batılılaşmayı gerçekleştirmeye çalışan, “özünde pragmatik” bir tek-parti olduğu kanısındadır (Tunçay, 2015: 16-17). Siyasal partiler kuramlarının tek-partilere ilişkin açıklamaları farklılık arz etmektedir. Ayrıca ülkeden ülkeye değişen parti politikalarının doğasına göre bu tür farklılıklar çeşitlenmektedir. Ülkemizde de yıllardan beri tartışılmalı olan tek-parti dönemi siyasal yapısı için benzer bir durum söz konusudur.

2.1. Konsolidasyonun Aşamaları

Türkiye’de otoriter rejimin konsolidasyonu belirli bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Birinci dönem TBMM (1920-1923) zaman zaman kaotik ölçüye varan çoğulcu bir yapıya sahipti (Özbudun, 2011: 77). Birinci Dönem TBMM üyeleri çok çeşitli inanç ve düşüncelerden oluşmaktaydı. İttihat ve Terakki’nin değişik kademelerinde görev alanlar, Hürriyet-i İtilaf’ın oluşumuna destek verenler, doğudan gelen muhafazakârlar, Kürtler Birinci Meclis’te yer almışlardı. Böylesine çeşitli eğilimleri yansıtan insanların bir süre sonra aralarında gruplaşmaları normaldi. Tesanüd (Dayanışma) Grubu, İstiklal (Bağımsızlık) Grubu, Islahat Grubu, Halk Zümresi (Sol eğilimliler), Kuva-yı Milliyecilerin oluşturduğu Müdafai Hukuk grubu gibi gruplaşmaların ilk mecliste var olduklarını söyleyebiliriz. Muhalefetin oluşması ve grupların belirginleşmeye başlamasıyla birlikte Mustafa Kemal en çok güvendiği isimleri yanına toplayarak Müdafai Hukuk Grubunu oluşturdu. Mecliste oluşturulan ilk grup bu olduğu için sonraları Birinci Grup diye adlandırılacaktır (Çavdar, 1999: 219-220). Birinci Grup’un oluşması bir süre sonra kendilerine muhalif İkinci Grubu da oluşturmuştur. 1923 yılının başların da Birinci Meclis’te Lozan görüşmeleri, Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi hadisesi ve ülkede ki ekonomik gelişmeler Birinci ve İkinci Grup arasında ki gerilimi iyice artırmıştı. 1 Nisan 1923’te verilen önergeyle birlikte çeşitli sebepler öne sürülerek yeniden seçime gidilmesine karar verilmiş ve 16 Nisan 1923’te Birinci Meclis tarihi karışmıştır (Çavdar, 1999: 238-241). 11 Ağustos 1923 günü ilk toplantısını yapan İkinci Meclis’te İkinci Gruptan kimse bulunmuyordu. Birinci Meclis’te sağlanan çoğulculuk tasfiye edilmişti.

2.2. Cumhuriyetin İlanı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Muhalefetin gücünü ve kararlılığını fark eden Mustafa Kemal mücadele etmeye karar verdi. Basına, siyasi mücadele aracı olarak Halk Fırkası’nı kuracağı açıklamasını yaptı. Anadolu’yu dolaşp ülkenin nabzını tuttuktan sonra, Nisan 1923’te partinin kuruluşunu ilan etti (Kasaba, 2011: 230-231).

İkinci Meclisin kurulmasından yaklaşık 3 ay sonra 29 Ekim 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet’in ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve ilk başvekili İsmet İnönü’yü. Bu karar bağımsızlık savaşında rol oynayan Hüseyin Rauf, Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adivar), Refet (Bele) ve Kazım (Karabekir) başkentte olmadıkları bir sırada alınmıştı. Böyle bir kararın alınması adı geçen isimleri rahatsız etmiş ve hükümet eleştiri oklarına hedef olmuştur. Bir süre sonra Hilafetin kaldırılması meclis ortamını iyice germişti. Nitekim bu grup artan baskılardan ötürü partiden ayrılmış ve Hüseyin Rauf etrafında birleşerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı(TCF) kurmuştur (Zürcher, 2015: 250-251). Halk Fırkası içerisinde oluşan bu muhalif kanat, atılan adımların radikal bir şekilde değil daha tedrici olmasını istiyordu. Terakkiperver Fırkası’nın dayandığı esas fikir, muhalefet denetimi olmaksızın bütün kuvvetleri Millet Meclisi’nde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı düşüncesi idi. Bunun için parti, birkaç kişinin “oligarşik gayelerine” karşı koyarak kişisel hürriyetleri korumak amacındaydı. Bu sözlerle Mustafa Kemal ve taraftarları kastediliyordu. Terakkiperver Fırka için cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasi esas ilkelereydi. Fırkanın liberallik iddiası samimi olsa da laik tutumu artan hükümetin müdahalesine karşı dini korumak düşüncesi etrafında birleşiyorlardı (Karpaz, 2013: 132-133).

Bu ortam içerisinde 1925 Şubat’ında ortaya çıkan Şeyh Said ayaklanması ve sonrasında gelişen olaylar hükümet kanadında önemli adımların atılması için uygun zemini hazırlamıştı. Ayaklanmayı bastıran hükümet Tahrir-i Sükûn Kanunu’nun ilanı (4 Mart 1925) ile kendisine, kamu düzeninin bozulmasına yol açtığına karar verdiği bütün örgüt ya da yayınları idari tedbirlerle yasaklama yetkisi vermekteydi. Bu çerçevede Tahrir-i Sükûn

Kanunu'nun ilk uygulaması 6 Mart 1925 tarihinde İstanbul'da çıkmakta olan Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebülürreşat adlı gazete ve dergileri kapatması ile olmuştur (Tunçay, 2015: 149). Şeyh Said Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra 20 binden fazla Kürt güneydoğudan alınarak zorla ülkenin batısına yerleştirildi. İstanbul'da ki önemli gazete ve dergiler kapatıldı. Ulusal gazetelerden sadece hükümetin yayın organları olan Ankara'daki Hâkimiyet-i Milliye ve İstanbul'da ki Cumhuriyet gazeteleri yayınlarını sürdürdü. Önde gelen gazeteciler tutuklanarak Doğuda ki İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi (Diğer mahkeme Ankara'daydı). İstiklal Mahkemesi tavsiyesi üzerine Terakkiperver Fırkası siyasal amaçlar uğruna dini istismar etmek ve ayaklanmaya destek vermekten ötürü kapatılmıştı (3 Haziran 1925) (Zürcher, 2015: 254-255).

1926 yazında Atatürk'ün canına kasteden bir suikast girişiminin ortaya çıkarılması (ki yönetimin bunu bir süre öncesinden haber almış olması muhtemeldir), tüm olası rakiplerin iktidardan uzaklaştırılması için bir fırsat oluşturdu. İzmir ve Ankara'da gerçekleştirilen iki göstermelik mahkemede, 1918'deki Jön Türk liderlerinin hayatta kalanları ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderleri komploya suç ortaklığı yapmakla suçlandılar. Jön Türk liderleri idam edildilerse de, eski TCF liderlerinin İstiklâl Savaşı kahramanları olarak halk arasında, özellikle de orduda itibarı o kadar yüksekti ki, buna bir de etkileyici savunmaları eklenince, mahkûm edilmeleri imkânsız hale geldi (Zürcher, 2005: 9-10).

Gelinen noktada ittihatçı kadroların önde gelen isimlerinin ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının, İzmir suikastı girişimiyle ilişkilendirilerek, bir bölümünün idam edilmesi, bir bölümünün de itibarsızlaştırılması ile yönetimin baskısı doruk noktasına ulaşmıştı (Özbudun, 2011: 78).

İktidarına alternatif güç olabilecek tüm kesimleri sindiren ya da tasfiye eden hükümet radikal adımlarının yeterli olduğu kanaatinde değildi. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun gölgesi altında, çeşitli toplumsal düzeltim girişimleriyle bu çizgi sürdürülmüş ve bunlara, yurdun türlü yerlerinde yükselen tepkiler, İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla bastırılmıştır (Tunçay, 2015: 155).

Bütün devrimlerin son gayesi toplumun gelenekçi adetlerini yerme, bunların yerine çağdaş ve akılcı fikirleri yerleştirerek Türk toplumunu günün ihtiyaçlarına göre yenileştirmektir (Karpas, 2013: 140-141).

1923 ile 1950 arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin sadece iki cumhurbaşkanı olmuştur. Mustafa Kemal'in Meclis tarafından tekrar seçilmesi sadece bir formalite halini almıştı. Aslında Mustafa Kemal hayat boyu o makama geçmişti. Herhangi bir padişahın kadar büyük yetkileri vardı, başbakanı ve diğer bakanları istediği gibi tayin edebiliyor, görevden alabiliyordu (Lewis, 2014: 501).

1925 yılında başlayan sosyal ve kültürel dönüşüm dönemin yönetici isimleri tarafından sert bir şekilde uygulanmıştır. Bu dönüşümler; Eylül 1925 yılında din adamları dışındaki kişilerin sarık ve cübbe giymemesine dair kanun (bu kanun 1934 yılında sadece ibadet yerlerinde sarık ve cübbe giyilmesi şeklinde değiştirilmiştir), Kasım'da tekke ve zaviyelerin kapatılması ve şapka kanunu, Aralık ayında Rumi ve Hicri takvimin terkedilerek Miladi takvime geçilmesi, Avrupa'da ki ülkelerin kanunlarının çevrilerek medeni, ceza ve ticaret kanunlarında değişikliklerin kabul edilmesi, "insan suretinin yapılmasını yasak eden dini inançlara karşı İstanbul'da Mustafa Kemal'in ilk heykelinin dikilmesi" (Karpas, 2013: 141), 1928 Harf Devrimi yine aynı yıl İslam'ın devlet dini kabul edilen maddesinin Meclis tarafından kaldırılması ve daha birçok sosyo-kültürel dönüşüm tek-parti döneminde yukarıdan aşağıya doğru uygulana gelen politikalardır.

Türk tek-parti yönetiminin vesayetçi, elitist ve dışlayıcı niteliği bu dönem boyunca yapılagelen sosyal ve kültürel dönüşümlerde kendisini göstermektedir. Rejim kendisine muhalif bir ses duymak istememiş ve İzmir Suikastı sonrası tüm muhalif kanatları saf dışı bırakmıştır. 1925 ve sonrasında hızlanan radikal dönüşümler devlet ve millet arasında onarılması güç parçalanmışlıklar oluşturmuş, devrimler millet pahasına hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Türk siyasi hayatında ikinci çok partili hayata geçiş denemesi Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) ile olmuştur. Parti Atatürk'ün destekleri ve garantileri ile Fethi Bey'e kurdurulmuştur. Partiye yeni katılacak CHF milletvekilleri Atatürk tarafından belirlenmiştir. Hatta Atatürk kardeşi Makbule Atadan'ın da partiye katılmasını sağlamıştır. SCF kuruluşu itibari ile büyük ölçüde yapay bir muhalefet partisi olma konumundadır (Özbudun, 2011: 94). Fakat SCF kuruluşu ile birlikte yüksek bir talep görmüş, geniş kitleler tarafından benimsenmiştir. Bu sebepten ötürü Cumhuriyet Halk Fırkası'nın(CHF) tekeli rejimi tehlikeye girmiş ve CHF rejimin otoriter niteliğini güçlendirecek bir takım kararlar almıştır. Çok partili hayata ikinci geçiş denemesi partinin kendisini feshetmesi ile son bulmuştur ve çok partili hayata geçiş on beş yıl daha ertelenmiştir. Rejim bu süreçten sonra gerek ideolojik, gerek örgütsel alanlarda, gerekse parti-devlet ve parti-toplum ilişkilerinde totaliter nitelikler taşıyan çok katı otoriter bir hale dönüşmüştür (Özbudun, 2011: 96).

SCF Cumhuriyet tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. SCF sonrasında yapılan inkılaplar, toplumsal alanda insanların bir parçası haline getirilmeye çalışılmıştır. Toplumun zorla dönüştürülmesi faaliyetleri yürütülmüştür. 1930-1935 yılları arasında çıkarılan kılık-kıyafet, kadın hakları, tesettür, dini yaşantı gibi konularda yapılan uygulamalar bu gayeyi göstermektedir (Karpas, 2013: 157).

10 Kasım 1938 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata gözlerinin yummasının ardından CHP Meclis Grubu'nda yapılan toplantı ile İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

İnönü'nün cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı seçimi gündeme gelmiştir. Genel başkan seçimi amacıyla 26 Aralık 1938'de Ankara'da CHP kurultayı toplanmıştır. Kurultayda CHP Genel Başkan Vekili Celal Bayar, CHP programında yer alan genel başkanın seçimiyle ilgili bir değişiklik yapmak üzere tasarı sunmuştur. Bu tasarıda, CHP'nin kurucusu ve ebedi Başkanı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Kemal Atatürk olduğunu belirtilmiştir. Ardından CHP'nin değişmez genel başkanının İsmet İnönü olduğunu vurgulanmıştır. Bayar, partinin değişmez başkanlığının ancak vefat, vazife yapamayacak hastalık veya istifa halinde boşalabilmesini teklif etmiş ve tasarı oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu durumda İnönü iktidarını çok güçlü bir hale getirmiştir. Hem devletin başı olmuş hem de siyasal iktidarın değişmez başkanı olarak yetkileri kendinde toplamıştır. Böylece tek parti İsmet İnönü'nün idaresine ve yönetimine girmiştir. İnönü toplumsal ve siyasal hayatın her alanında doğrudan söz sahibi olmuştur. Millî Şef Dönemi adı verilen ve dünya konjonktüründe siyasal hareketliliğin çok fazla olduğu bu dönem, 10 Mayıs 1946 tarihinde yapılan CHP ikinci olağanüstü kurultayında, İnönü'nün önerisi üzerine, "Değişmez Genel Başkan" ve "Millî Şef" sıfatlarının kaldırılması ile resmen sona ermiştir. (Dikici, 2008: 162-163). Yapılan bu uygulamalar demokrasi ve diktatörlük ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde; İnönü'nün hem devletin başı hem de partinin genel başkanı olması parti devlet bütünlüğünün güçlü bir şekilde oluşturulmuş olduğunun bir göstergesidir. Demokrasiyi referans alan bir sistemde kuvvetler ayrılığı prensibinin benimsenmesi yani yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrı organlar elinde olması gerekmektedir. Ayrıca demokratik bir sistemde partilerin kurumsal yapıları arasında liyakat ve parti içi demokratik mekanizmaların

olması elzemdir. İnönü'ye geniş yetkiler veren bu uygulamalar ile demokratik mekanizmanın prensiplerinden ve kuramsal yapısından uzaklaşmıştır. Yönetim alanındaki tek kişinin hâkimiyeti ile birlikte rejimin otoriter niteliğinde artış olmuş ve demokrasiden uzaklaşmıştır. İnönü'nün kendi önerisi ile Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef unvanlarının kaldırılmasını talep etmesi ise değişen dünya konjonktüründe rejimin demokratikleşmesi yönünde atılan önemli adımlardan bir tanesidir.

Bu şekildeki bir demokrasi dışı uygulama ile başlayan İnönü döneminden çok partili hayata geçiş dönemine kadar olan kesimde demokrasi ve diktatörlük açısından değerlendirilmesi gereken başlıca diğer konular toplumdan gelen bir talep olmaksızın toplumsal alana yönelik olarak dönemin laiklik politikaları ve Demokrat Parti'nin kuruluş sürecidir.

3. MİLLİ ŞEF İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ

3.1. Laiklik Uygulamaları

Atatürk döneminde siyasal ve toplumsal hayatı hızlı bir değişikliğe sürükleyen laiklik uygulamaları İnönü döneminde de devam etmiştir. İnönü dönemi ile birlikte çağdaş ve laik eğitimin devlet eli ile güçlendirilmesi politikaları izlenmiştir. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na ve Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanılmasını öngören 1 Kasım 1928 tarihli, 1353 Sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun'a muhalif harekette bulunulmaması için sıkı güvenlik tedbirleri alınmıştır. Benzer şekilde, 4 Ocak 1932 tarihinde yayınlanan bir talimatnamede; Harf Devrimi Kanunu'na aykırı olarak Arap harfleriyle eğitim yapmak için gizli veya aleni dersane açanların ve bu dersanelerde eğitim verenlerin Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesi gereğince üç aya kadar hafif hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılacağı belirtilmiştir (Dikici, 2008: 164). Atatürk döneminde rejimin ideolojisine aykırı hareket edenler üzerinde yaptırımlar uygulanacağı kanunlar ile belirtilmiştir. İnönü dönemi ile bu uygulamalara devam edilmiştir.

Rejimin yasaklarına karşı Arapça yayınlara olan yönelim devam etmekteydi. Bu yönelimde olanlara ise yaptırımlar uygulanmaktaydı. Urfa'da şahsi dükkânında Arap harfleri ile basılmış Elif Ba, Amme ve Tebareke cüzleri satan bir kişi, Giresun'da Arapça tedrisat yaptıran bir kişi ve kanuni görevini yapmadıkları gerekçesiyle muhtar ve ihtiyar heyeti üyeleri, Konya ve Rize'de ise birer imam adliyeye sevk edilmiş ve cezalandırılmışlardır. Bunun gibi olayların artması üzerine dönemin Diyanet İşleri Reisi M. Şerafettin Yaltkaya 1942 yılında İstanbul Müftülüğü'ne bir yazı göndermiştir. Yazıda bu tür olayların yasak olduğu vurgulanmış ve ilk tahsil çağındaki çocukların Kur'an kurslarına devam ettikleri, bu gibi usulsüz hareketlere mahal verilmemesi gerektiği bildirmiştir (Dikici, 2008: 165-166). Buradaki ifade edilen Diyanet İşleri konusu önem arz etmektedir. Laikliğin bir gereği olması sebebiyle Batı Avrupa'da din ve devlet işlerinin birbirinde ayrılması Türkiye'de dinin devlet tekeli altına alınması olarak neticelenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ise bu gereği yerine getirmekle alakalıdır. Dinler evrensel nitelikler taşıdıklarını iddia etmektedirler ve dinin yaşanması için gerekli özgürlüklerin temin edilmesi gerektiğini vurgularlar. Dini temsil etme konumunda bulunan bir kurumun bu şekilde bir karar alması genel olarak İslam dininin belirlediği prensiplere aykırıdır. Bu nedenden ötürü bu kurum vasıtası ile tek parti döneminde din devlet tekeli altına alınmıştır. Toplumsal talepler olmadan uygulanan bu politikalar demokratik ilke ve prensiplerle çelişmekte, rejimin otoriter özelliklerini kuvvetlendirmektedir.

Kılık-kıyafet konusunda yapılan uygulamalar toplumsal alanda yapılan laiklik hareketlerine verilebilecek bir örnektir. Bu uygulama ile kadınların peçe ve çarşaf giymesi

yasaklanmıştır. 1935 yılında İçişleri Bakanlığı'na yayınlanan bir tamimle bu giysilerin giyilmesinin yasaklandığı bildirilmiş ve kolluk kuvvetlerinin gerekli tedbirleri alması istenmiştir. Bu yasak Millî Şef döneminde de devam etmiştir. Emniyet Umum Müdürlüğü, 1940 yılında “Medeni kıyafete aykırı kisve taşıyanlar hakkında” bir emir yayınlayarak, devrimlere aykırı ve belli bir maksada yönelik olarak kasketlerini ters giyen erkekler ile yüzünü örten, peçe takan kadınların tespit ve takip edilmesi ve bu fiilleri işleyen kişilere müsaade tanınmamasını istemiştir (Dikici, 2008: 166). Kişilerin istedikleri gibi giyinmeleri veya inançları gereğince örtünmede bulunmaları en tabii haklarındandır. Gerek münferit olarak gerekse içtimai bir müessesenin kurumsallığı altında bu şekilde kısıtlayıcı ve belirleyici politikaların uygulanması insan hak ve özgürlükleri ile çelişmektedir.

Tek Parti Dönemi'nde dini yaşantının toplumsal bir şekilde, cemiyet halinde icra edilmesinin de önüne geçilmeye çalışılmıştır. İzmir'de 1940 yılında 10 kişi Bektaşî tarikatına mensup olmaları gerekçesi ile tutuklanmıştır. Aynı yıl Adliye Vekâleti, Cumhuriyet Savcılığına bir tamim yayınlayarak 677 sayılı yasaya aykırı hareket ederek şeyhlik ve dervişlik yapanları izleme talimatı vermiştir ve tarikatlar üzerinde ki baskı devam ettirilmiştir (Dikici, 2008: 168).

Millî Şef İsmet İnönü Dönemi'nde ezanın Türkçeleştirilmesi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe olarak okunması uygulamaları, halk ile güvenlik kuvvetlerini sık sık karşı karşıya getirmiştir. Bu uygulama Atatürk döneminde yürürlüğe konulmuş tepkiler almıştır. Millî Şef Dönemi'nde de bu yasağa rağmen ezanı Arapça haliyle okuyanlar, okumakta ısrar edenler mevcuttur. Bu konuda ki yasaklama tavizsiz bir politika ile sürdürülmüştür. Yasaklama katı bir şekilde uygulama alanı bulmuştur. Arapça ezan yasağına muhalefet eden kişiler muhtelif şekillerde cezalandırılmışlardır. Silivri kazasının Seymen köyünde ziraat memuru olarak görev yapan Behçet isimli şahsa Arapça kamet getirmekten dolayı 1 gün hapis cezası verilmiştir. Yozgat'ın Boğazlıyan kazasında Büyük Camii'nde bayram namazında sırasında Arapça olarak tekbir getiren Ali Gence'nin kasıtlı olarak Arapça tekbir getirmediğine hükmedilmiş, yanlışlık üzerine olduğu düşünülerek takibat icrasına mahal olmadığına dair karar verilmiştir (Dikici, 2008: 169-171).

18 Temmuz 1945 tarihinde Millî Kalkınma Partisi'nin kuruluşuyla başlayan çok partili hayat, Türkçe ezan ve diğer uygulamalara karşı girişilen hareketlerin toplumsallaşması ve geniş kesimlerin muhalif tutumlarının netleşmesine yol açtı. 1946 yılı ile birlikte ezanın Türkçe olarak okunması açıktan bir şekilde eleştirilmeye başlandı. Yasaklamalara karşı gelmeler devam etti. Adalet Bakanı Fuat Sirmen'in yaptığı bir bildiriye göre ezanı Arapça olarak okudukları gerekçesiyle 1947 yılında 29 kişi tutuklanmıştır (Dikici, 2008: 173).

Bu uygulamalar demokrasi ve diktatörlük çerçevesi içinde yorumlandığı takdirde şu tespitin yapılması mümkündür: Demokratik bir rejim sadece siyasal alanla ilgili olarak yorumlanamaz. İnsan hakları ve özgürlükleri açısından toplumsal hayattaki yaşam teorileri ve bu teorilerin ifade edilmesi, pratiğe aktarılmasının kısıtlanması demokratik bir sistemde ki uygulamalar ile bağdaşmaz. Dini değerlerin ise yanlış bir yorumlama ile milli, ulusal hale getirilmesi dinin evrensel niteliklerine aykırıdır. Dini bir mesele hakkında karar verilirken veya yeni bir uygulamaya gidilirken o dine mensup kişilerin istekleri ve tepkileri göz ardı edilmemelidir. Uygulanan bu laik politikalarının halkın istekleri doğrultusunda veya halkın yaşam şeklinin değişmesi sonucunda gerçekleşmesi halinde sosyolojik laiklik veya doğal sekülerleşme olarak ifade edilmesi mümkündür. Fakat Türk siyasal hayatında ki bu ve bunun gibi laiklik uygulamaları devlet zoruna dayandığı için dini sosyal alandan tasfiye etme ve geriletme politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Yayla, 2014: 136). Baskı ve mobilizasyon

kanalları ile yapılan bu uygulamalar demokratik ilkelerden uzaktır ve muhtevasında diktatörlük rejimlerinden nüveler barındırmaktadır.

3.2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Tarihsel süreçte Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) içerisinde muhalif gruplar sürekli olagelmıştır. Bu gruplar ile parti kadrosu arasında zaman zaman sert sürtüşmeler yaşanmıştır. Ocak 1945'te Meclis'in önüne gelen Toprak Reformu Tasarısı çevresinde bu sürtüşme hat safhaya ulaşmıştır. CHP içindeki muhalif gruptan olan ve sonradan Demokrat Parti'yi(DP) kuran dört siyasetçi Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes toprak reformu konusunda hükümete karşı açtıkları saldırıyı genişletmişlerdir. Bu dörtlü hükümetin ulusal egemenlik ilkesini, anayasanın belirttiği şekilde tam olarak uygulamasını ve partinin demokratik prensiplere uygun bir şekilde çalışmasını talep ettiler. Kendi partilerine yönelttikleri eleştiriler sebebiyle üç isim partiden uzaklaştırılmış, Bayar ise 1 Aralık 1945'te istifa etmiştir. Basında Bayar ve arkadaşlarının yeni bir parti kurmak üzere olduklarına dair söylentiler çıkmıştır. Yaşanan bu sürecin ardından 7 Ocak 1946'da ise Demokrat Parti'nin resmen kurulduğu ilan edilmiştir (Ahmad, 2012: 126). Burada belirtilmesi gereken önemli husus şudur ki CHP parti içindeki muhalif sesleri hazmedememekte ve bu kişilere karşı baskı politikası uygulamaktadır. Muhalif seslere karşı sindirme ve partiden ihraç gibi uygulamalar yapılmıştır. Bu durum parti içi demokrasi prensiplerinin CHP içinde yerleşmediğinin bir göstergesidir ve partinin otoriterliğinin siyasal alana yansımalarıdır.

DP'nin Türk siyasal hayatındaki diğer çok partili hayata geçiş süreçlerinde olduğu gibi sembolik bir muhalefet olarak tutum ve davranışta bulunacağı umuldu. Programları, iktidar partisinin programından çok da farklı değildi. Onlar da anayasa gereğince Kemalizm'in altı ilkesini benimsemişlerdi. Ancak bu ilkeleri zamanın gereklerine göre yorumlayacaklarını ifade etmişlerdir. Başlıca hedeflerinin demokrasiyi geliştirmek olduğunu öne süren Demokrat Parti, bunun anlamını hükümet müdahalesini mümkün olduğu kadar azaltmak, bireyin hak ve özgürlüklerini artırmak olarak vurguladı. Halkçılığı ve halkın egemenliğini savundu ve siyasal inisiyatifin partiden değil, halktan gelmesini talep etti. Demokratlar kısa süre içinde özel girişimin sözcüleri oldular ve liberal kesimin ve iş adamlarının da desteğini kazandılar.

Demokrat Partililer halkın hükümetten kaynaklanan rahatsızlıklarını ve memnuniyetsizliklerini ustalıkla kullandılar. Tek partili devletin keyfi bir niteliğe sahip olacağını sürekli olarak dile getirdiler. Hükümetin emrinde olan kolluk kuvvetlerinin ve güvenlik güçlerinin özellikle de kırsal kesimdeki jandarma kuvvetlerinin halk üzerindeki baskısının kaldırılacağı vaadini verdiler (Ahmad, 2012: 128-129). Bu söylemler şüphesiz DP için son derece önem teşkil etmekteydi. Çünkü geniş halk kesimleri CHP'nin otoriter uygulamalarından bunalmıştı. Liberal kesim ise ekonomi alanında ki özgürlükçü ifadeleri dikkate almış ve DP'ye olan desteğini dile getirmişlerdi. Netice itibari ile DP kuruluşu ile geniş kitlelere sesleneceğini belirtmiş oldu. 1946 yılında yapılan seçimler ile DP siyaset arenasında yerini almış bulunmaktaydı.

DP'liler kurulduktan kısa bir süre sonra kazanma şansları olmadıklarını bildikleri halde seçimlerde mücadeleye giriştiler. Örgütsel yapılarında eksikler ve zayıflıklar bulunmaktaydı. Devlet bürokrasisi CHP'ye bağlıydı. Parti devlet bütünlüğü sağlanmıştı. Seçimlerin tarafsızlığı konusu müphemdi. Bütün bu durumlara rağmen DP muhalif bir tavır izliyor, devlet uygulamalarının karşısında yer alıyordu. Seçimleri CHP'nin kazanması bu koşullar altında sürpriz olmadı. CHP mecliste ki 465 sandalyenin 390'unu kazandı. DP 65, bağımsızlar ise 7 sandalye kazandılar. Seçimlerin bir baskı ve korku ortamında yapıldığı konusunda genel bir uzlaşma vardır. Bu durumların neticesi olarak iki parti arasında ki iyi olmayan ilişkiler geleceğe yönelik olarak sert bir kutuplaşmaya doğru yol aldı (Ahmad, 2012:

130). Yapılan bu seçimlerin ise tarafsız olmadığı, açık oy gizli sayım gibi demokratik olmayan yöntemler ile gerçekleştirildiği, Tek Parti Dönemi'nin geçmişten gelen otoriter ve demokratik olmayan, keyfiyet dâhilinde ki uygulamalarının bir yansımasıdır.

1950 yılında yapılan seçimler de ise kapalı oy açık sayım yönetimi uygulanmıştır ve seçimi DP ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. Bu durum Türk siyasal hayatı için son derece önemli bir kırılma noktasını teşkil etmekteydi. Uzun yıllar süren tek parti devri son bulmuş yeni bir dönem başlamış oluyordu. Lewis bu önemli kırılma noktasına şöyle dikkat çekmektedir: “Atatürk sonrası Türkiye'nin demokratik gelişiminde belki en önemli tek olgu, 1950 Mayıs'ında muhalefetin iktidara karşı ezici bir zaferiyle sonuçlanan gerçekten serbest ve dürüst bir seçimin yapılmasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, çoğu kez kendisine meydan okuyacak her hangi bir muhalefet partisi olmaksızın, hemen hemen kesintisiz yirmi yedi yıllık idaresinden sonra, bu partinin bir hükümeti, kendi yenilgi ve düşmesiyle sonuçlanan serbest ve sakin bir seçimi yönetti. Ülkenin bölgenin tarihinde daha önce bir örneği bulunmayan bu önemli olay, Kemalist rejimin yapıcı çalışmasına ve onun sayesinde Türk halkının siyasal olgunlaşmasına, dikkate değer bir kanıt teşkil eder. Bir anlamda, Halk Partisinin seçim yenilgisi, onun en büyük başarısı partinin kendisinin içinden fişkırdığı önceki devrimi tamamlayan ikinci bir devrim idi” (Lewis, 2014: 302).

SONUÇ

Bir siyasal rejime ya da siyasal iktidarın politikalarına doğrudan demokratik veya diktatörlük gibi anlamlandırmaları yapmak mümkün değildir. En başta toplumdaki demokrasi uygulamaları ve anlamlandırmaları farklılık arz etmektedir. Ayrıca bir siyasal partinin iktidar dönemi içerisinde farklı politikaları demokratik ve diktatörlük nüvelerini muhtevasında barındırabilmektedir. Bu minvalde Türk siyasal hayatında herhangi bir muhalif grubun bulunmadığı, seslerini yükseltmeye çalışanların bastırıldığı bir dönem olarak tek parti iktidarının uygulamaları otoriter bir seyir izlemiş kimi zaman ise totaliter belirtiler gösteren bir hal almıştır. Çok partili hayata geçiş denemeleri yüzeysel kalmış, bu denemelerden sonra rejim otoriter halini daha da arttırmıştır. İnönü döneminde toplumsal alanda yapılan laiklik uygulamaları yukarıdan inme bir şekilde halka benimsetilmeye çalışılmış, empoze edilmeye çalışılan uygulamalar tarih sahnesinde yerini almıştır. DP'nin kurulması ile birlikte ilk kez çok partili seçimler yapılmıştır. Fakat yapılan ilk çok partili seçim tarafsızlıktan uzak, dürüst olmayan bir seçim özelliğini taşımaktadır. Bu durumlardan ötürü Tek Parti iktidarı otoriter bir siyasal konjonktürde seyir almış, zaman zaman totaliterlik sarkacına kaymış, 1946 yılı çok partili seçimlerinden sonra ise seçimli otoriterlik ve sorunlu demokrasi konjonktüründe ilerleme kaydetmiş hibrid rejim olma konumundadır.

KAYNAKÇA

- Atılğan, Gökhan ve AYTEKİN, A. (2012). *Siyaset Bilimi*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Ahmad, Feroz (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Yavuz Alogan, Çev.), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bingöl, Y. (2016). *Siyaset Bilimi: Çağdaş Yönetim Biçimi Olarak Demokrasi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları,
- Çavdar, Tevfik (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Çeçen, Anıl (1977). “Siyasal Rejimlerin Sosyal Yapıları”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 1, Ocak, sayfa, 88-145.

Dikici, Ali (2008). “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı 42, sayfa, 161-192.

Hobsbawm, Eric (2008). Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm, (Osman Akınhay, Çev), Agora Kitaplığı, İstanbul.

Kasaba, Reşat (2011). Modern Dünya’da Türkiye 1839-2010 (Z. Bilgin, Çev.), Kitap Yayınları, İstanbul.

Kara, Serdar (2012). Tek Partiden Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türkiye’de Din Politikalarındaki Değişim Üzerine 1945-1950, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.

Karpat, Kemal (2008). Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, Timaş Yayınları, İstanbul.

Karpat, Kemal (2013). Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard (2014). Modern Türkiye’nin Doğuşu, (B.B. Tuna, Çev.), Arkadaş Yayınları, Ankara.

Lijphart, A. (2006). Demokrasi Motifleri, (Güneş Ayas, Çev). Salyangoz Yayınları, İstanbul.

Örs, Birsen (2014). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Özbudun, E. (2011). Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Sayarı, S. ve Bilgin, H.S. (2015). Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Tunçay, Mete (2015). Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Uslu, Ali Resul (2014). Demokrasi, Otoriterlik, Uluslararası Politika: Entegre Bir Yaklaşım Arayışı, T.C Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Papers, No: 10, Aralık, Ankara.

Yayla, Atilla (2014). Siyaset Teorisine Giriş, Kesit Yayınları, İstanbul .

Yıldırım, Yavuz (2018). “Demokrasilerde Otoriterleşme ve Hibrid Rejim Tartışmaları ve Türkiye’ye Dair Çıkarımlar”. Politik Ekonomik Kuram, 2 (2), 1-26. DOI: 10.30586/pek.471152.

Zürcher, Erik J. (2015). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi (Y.Saner Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.

Zürcher, Erik J. (2005). Savaş, Devrim Ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.